

(калі вясёлы час скончыўся і настае абыдзёншчына), “*нашоў пасол – праваліўся ў расол*” (калі пасланец пайшоў і аб ім няма звестак, “*быць у архіве*” – быць забытым, малаўжывальным, “*як у адной кашулі хрышчаныя*” – быць вельмі падобнымі, “*ні на дух*” – не цярэць што-небудзь).

Такім чынам, гаворкі Лагойшчыны з’яўляюцца арганічнай часткай мовы беларускага народа і абслугоўваюць патрэбы штодзённых зносін лагайчан і іх духоўнага жыцця.

Ж.Я. Белакурская

Пытанні лексічнага ўнармавання беларускай літаратурнай мовы ў публіцыстыцы Якуба Коласа

Станаўленне лексічнага складу беларускай літаратурнай мовы ў пачатку ХХ стагоддзя непарыўна звязана з імем Якуба Коласа, які не толькі прынёс у нацыянальную культуру мастацкія каштоўнасці вялікай вартасці, але і сваёй пісьменніцкай і моўнай практыкай заклаў падмурак сучаснай беларускай літаратурнай мовы, спрыяў фарміраванню яе нарматыўнай сістэмы.

Асобнае месца ў мастацкай творчасці Якуба Коласа займае публіцыстыка. Больш чым у 40 крытычных артыкулах і публіцыстычных выступленнях пісьменнік адзначаў дыялектычную сутнасць мовы, дынамічны характар слоўніка, цесную сувязь лексічнага складу беларускай мовы з развіццём грамадства.

Лексічнае ўнармаванне слоўнікавага складу беларускай мовы Якуб Колас непасрэдна звязваў з праблемамі культуры мастацкага маўлення (чысціня, багацце, выразнасць, дакладнасць, прастата, сцісласць, мілагучнасць, правільнасць).

У яго працах раскрываецца разуменне рэзерваў моўнага багацця – народныя гаворкі, фальклор. У 1938 годзе ў лісце да рускага паэта, перакладчыка яго шматлікіх твораў С.Гарадзецкага, Якуб Колас пісаў: “Я – старшыня фальклорнай камісіі. Збор і вывучэнне яго мы хочам паставіць шырока. Напішы свае выказванні аб значэнні фальклору. Буду прасіць А.М. Горкага, Дзям’яна Беднага і інш.” [4, с. 116].

У шматлікіх артыкулах і лістах ён даводзіў, што крыніцай узбагачэння і папаўнення літаратурнай мовы, надзейнай асновай, базай з’яўляецца жывая народная мова, “Мы маем вялікі моўны запас, які незаслужана забыты намі, літаратарамі, і з поспехам ужываецца ў народзе. Значыць, перад увядзеннем кожнага новага слова трэба добра абшарыць кішэні свае памяці, перагледзець слоўніковыя і фальклорныя крыніцы, прыслухацца да жывой гаворкі – а можа і

знойдзеца якраз тое, што неабходна, што ўжо ўжывалася і чамусьці забыта ці ўжываецца і невядома нам” [3, с. 133].

Якуб Колас высока цаніў народнае трапнае слова, выраз. “Народ неабмежавана багаты ў сваёй мастацкай творчасці”, адзначаў пісьменнік, і раіў пачынаючым паэтам, школьнікам “прачытаць зборнікі Раманава, Шэйна (этнаграфічныя запісы)”, а таксама слоўнік Насовіча, у якім маецца “шмат карыснага матэрыяла ў сэнсе азнаямлення з беларускай мовай” [3, с. 48].

Якуб Колас увесь час узбагачаў свой лексічны запас, веў сшыткі “Для запісу забытых слоў” і “Забытыя беларускія словы”. Пісьменнік запісваў туды “найбольш яркія, звонкія і сакаўныя словы”, якія распаўсюджаны па ўсёй Беларусі, але па розных прычынах “за апошнія часы сталі радзей ужывацца ў друку” [1, с. 142].

Многія артыкулы і выступленні сведчаць аб стаўленні пісьменніка да дыялектнай лексікі. Якуб Колас адным з першых адзначаў мастацкую каштоўнасць народнага (дыялектнага, рэдкага, старажытнага) слова, яго экспрэсіўнасць і дасканаласць. Мастак слова падкрэсліваў, што “абмежаванасць у жывым матэрыяле, адсутнасць жывых вобразаў, яркіх слоў, выслоўяў, узятых у народзе, вядзе да таго, што пісьменнік вымушае падмяняць іх сцёртымі словамі, і твор атрымліваецца чэзлым, малакроўным, бледным” [3, с. 249]. Разам з тым, у 30-я гады Я.Колас перасцерагаў пісьменнікаў ад злоўжывання вузка дыялектнай лексікай, ці правінцыялізмамі. Так, ён крытыкаваў М.Лынькова за тое, што яго раман “На чырвоных лядах” быў перасыпан правінцыялізмамі, не зразумелымі шырокаму чытачу. Прывёўшы вялікую колькасць прыкладаў парушэння пісьменнікам нормаў чысціні мовы і няправільна ўжытых сінтаксічных канструкцый, уключэння ў тэкст твора вульгарызмаў, а таксама дыялектызмаў накшталт такіх, як “пуплы”, “упыніўшы”, “скукарэчаны”, “гіндзіцца” і г.д., Якуб Колас пісаў, што М.Лынькоў гэтым самым значна пашкодзіў мастацкасці свайго твора. Разам з тым, ён лічыў дыялектызмы адной з крыніц папаўнення літаратурнай мовы. “Калі аўтар у пагоні за новымі словамі без патрэбы уводзіць іх, г.зн., калі літаратурная мова мае ўжо свае стабільныя словы, усім зразумелыя і вядомыя, то ён паступае няправільна, але калі ён знойдзе добрае, трапнае слова, то чаму не ўвесці яго ў літаратуру? Жыццё мовы і працэс словатворчасці ідуць несупынна” [2, с. 152]. Пісьменнік падкрэсліваў, што агульным кіраўніцтвам пры гэтым павінна быць добрае разуменне самога духу мовы, яе слоўнага багацця, нацыянальных своеасаблівасцей і сацыяльнага прызначэння.

Якуб Колас нястомна змагаўся за чысціню, багацце, сэнсавую і вобразную дакладнасць літаратурнай мовы. У 1934 годзе ў лісце да С.Гарадзецкага ён падтрымаў патрабаванне М.Горкага захоўваць чысціню літаратурнай мовы, адзначаўшы, што “для нашай літаратуры, беларускай, пытанне аб мове – пытанне вельмі важнае” [4, с. 104]. Пісьменнік рашуча выступаў супраць слоўнага штукарства і мудрагельства – гэтага своеасаблівага

“літаратурнага факстроту”, як называў ён фармалістычныя выкрунтасы ў мове. У 1925 г. быў апублікаваны яго фельетон “Трыумф” (“Савецкая Беларусь” ад 7.ІІ.1925 г.), у якім Якуб Колас высмейваў спробы некаторых маладнякоўцаў пад выглядам барацьбы за “новую” мастацкую форму псаваць і калечыць мову, ужываць словы тыпу “бурапена”, “кавалюі” і інш. Выступаючы ў 1934 г. з разглядам паэмы “Аманал” А.Куляшова, Якуб Колас увагуле прыхільна ацаніў пошукі аўтара ў галіне мастацкай формы. Аднак ён крытыкаваў яго за ненатуральныя параўнанні, дзіўныя спалучэнні слоў, непатрэбнае слоўнае мудрагельства [2, с. 149].

Нікому з літаратараў Якуб Колас не дараваў стылёвых няўвязак і недакладнасцей, няўважлівага абыходжання са словам, а тым больш літаратарам, якія пішуць не першы год. Ён звяртаў увагу на тое, што моўны запас некаторых беларускіх пісьменнікаў бедны, абмежаваны, у іх творах сустракаецца шмат сцёртых, штампаваных выразаў. І цяжка таму, у каго лексічны запас не перавышае двух-трох соцень слоў, ствараць разнастайныя чалавечыя характары, выяўляць сапраўдныя перажыванні людзей. “Пісьменнік, які не працуе над мовай, не клапаціцца аб папаўненні сваіх моўных запасаў, можа стаць перад небяспекай апынуцца за дзвярыма літаратуры” [3, с. 134].

Адмоўна ставіўся Якуб Колас да выкарыстання паланізмаў, русізмаў. Так, у лісце да пачаткоўца ён піша: “Заўважаюцца ў Вас і паланізмы: “перажагнаўся”. Ёсць у Вас таксама і русізмы “красіць”, “сцекло” (шкло), “шутнік” (жартаўнік) і г.д. Вам трэба заняцца вывучэннем мовы народу і ставіцца да яе крытычна” [4, с. 456]. У адказе на ліст вучаніцы сярэдняй школы Р.Грышкевіч (1947) пісьменнік спыняецца на “адхіленнях ад дакладнай паэтычнай мовы”, якія маюць месца ў яе паэме. “У Вашым творы вельмі многа русізмаў. Было б кепска, калі б рускі паэт уводзіў без патрэбы словы, не ўласцівыя рускай мове. Такжа кепска, калі і беларускі паэт запазычвае словы з рускай мовы ці з іншых моў. Мова, перасычаная і сваімі і чужымі словамі, не ёсць чыстая мова. Гэта – жаргон” [4, с. 496].

Лінгвістычныя пошукі Якуба Коласа праяўляліся як на ўзроўні слова, так і на ўзроўні тэксту, фразы, іх гукавай структуры і слоўнай арганізацыі. Максімум увагі пісьменнік павінен адводзіць “спалучэнню слоў як у сказах, так і ў агульным плане ўсіх элементаў, з якіх складаецца мастацкі твор: апісанне, дыялогі, абрысоўка характараў, падача сцэн і г.д.” [2, с. 152].

Якуб Колас крытычна ставіўся і да мовы сваіх твораў. Так, пісьменнік “ішоў па лініі памяншэння выпадкаў ужывання кароткіх прыметнікаў, па лініі звужэння ўжывання дзеепрыметнікаў незалежнага стану цяперашняга і прошлага часу, а таксама дзеепрыметнікаў цяперашняга часу з суфіксам -ем-, -ім-” [7, с. 112-114].

З вялікай патрабавальнасцю адносіўся Якуб Колас да перакладаў сваіх твораў на рускую мову. Так, у лісце да Я.Мазалькова ён пісаў: “Між іншым, “на росстанях” – рускае слова, абласное, як зафіксаваў яго ў слоўніку праф.

Ушакоў. Яно куды больш саліднае, чым “на перепутье”. Буду стаяць на сваім, каб трылогія і выйшла пад агульнай назвай “На росстанях” [5, с. 170].

Лісты да перакладчыкаў С.Гарадзецкага, П.Сямініна сведчаць, як тонка разумеў Якуб Колас лад роднай мовы, як добразычліва дапамагаў ім, а таксама пачынаючым літаратарам у іх рабоце, асабліва ў пошуках адпаведных слоў для перакладу безэквівалентнай лексікі ці фразеалагізмаў. Так, С.Гарадзецкага, перакладчыка паэмы “Рыбакова хата”, Якуб Колас просіць прыслаць усе словы і выразы, значэнне якіх ён не ведае [4, с. 493]. У адным з лістоў да С.Гарадзецкага ён падрабязна апісвае значэнне 30 слоў і выразаў, сярод якіх ўласна беларускія словы, запазычаныя з польскай мовы, дыялектныя словы, фразеалагізмы [4, с. 500-501]. Пры тлумачэнні слоў пісьменнік рэкамендуе звяртацца да слоўнікаў, напрыклад, да слоўніка Дз.Ушакова. У лісце да настаўніцы У.Усціновіч ён акцэнтуюць увагу на адрозненнях у значэннях слоў “экзаменатар – экзамінатар”, на месцы націску ва ўласных імёнах Уладзімір, Казімір [5, с. 147].

Сам Якуб Колас быў таленавітым перакладчыкам з рускай, украінскай і польскай моў. Коласаўскія пераклады вызначаюцца адметнасцю, высокай культурай, майстэрскай перадачай мастацкага каларыту класічных твораў знакамітых пісьменнікаў славянскіх моў, але ў той жа час – захаваннем характэрных асаблівасцей кожнай мовы, з якой перакладаў Якуб Колас. Дзякуючы Якубу Коласу, на беларускай мове загучалі “Палтава” А.Пушкіна, “Дэман” М.Лермантава, вершы А.Міцкевіча “Паніч і дзяўчына”, многія творы Т.Шаўчэнкі, сярод якіх такія шэдэўры Кабзара, як паэмы “Ерэтык”, “Неафіты”, “Марыя”, “Сляпы”, многія вершы. Перакладзеныя Якубам Коласам, па-беларуску загаварылі таксама вялікі індыйскі пісьменнік Рабіндранат Тагор, украінцы М.Рыльскі і Паўло Тычына [6, с. 3]. Разам з М.Лыньковым і З.Бядулем Якуб Колас рэдагаваў выданне твораў М.Горкага на беларускай мове. Пры перакладзе пісьменнік імкнуўся не адступаць без неабходнасці ад тэксту арыгінала, захоўваць моўныя канструкцыі, выразы ці радкі. Якуб Колас стаў адным з заснавальнікаў беларускага перакладу.

Выказванні беларускага класіка пра мову, шматлікія развагі адносна ўпарадкавання яе нормаў складаюць багатую спадчыну, якая патрабуе яшчэ дэталёвага асэнсавання.

Літаратура

1. *Александровіч С.Х.* Папраўлена яго рукой (Я.Колас і праблемы мовы) // *Полымя*. – 1964. – № 2. – С. 141-155.
2. *Колас Якуб.* Збор твораў: У 14 т. – Т. 11: Публіцыстычныя і крытычныя артыкулы 1917 – 1946. – Мінск, 1976.
3. *Колас Якуб.* Збор твораў: У 14 т. – Т. 12: Публіцыстычныя і крытычныя артыкулы 1947 – 1956. – Мінск, 1976.
4. *Колас Якуб.* Збор твораў: У 14 т. – Т. 13: Пісьмы. 1908 – 1949. – Мінск, 1977.
5. *Колас Якуб.* Збор твораў: У 14 т. – Т. 14: Пісьмы. Дзённікі. Летапіс жыцця і творчасці. 1950 – 1956. – Мінск, 1978.

6. *Рагойша В.* Пераклаў Якуб Колас... Мінск, 1972.
7. *Янкоўскі Ф.М.* Аб працы Якуба Коласа над мовай рамана “На ростанях” // Весці Акадэміі навук БССР. Сер. грамад навук. – 1961. – № 1. – С. 106-116.